

CHRISTENDOM EN :: MAATSCHAPPIJ ::

ONDER REDACTIE VAN MR. P. A. DIEPENHORST

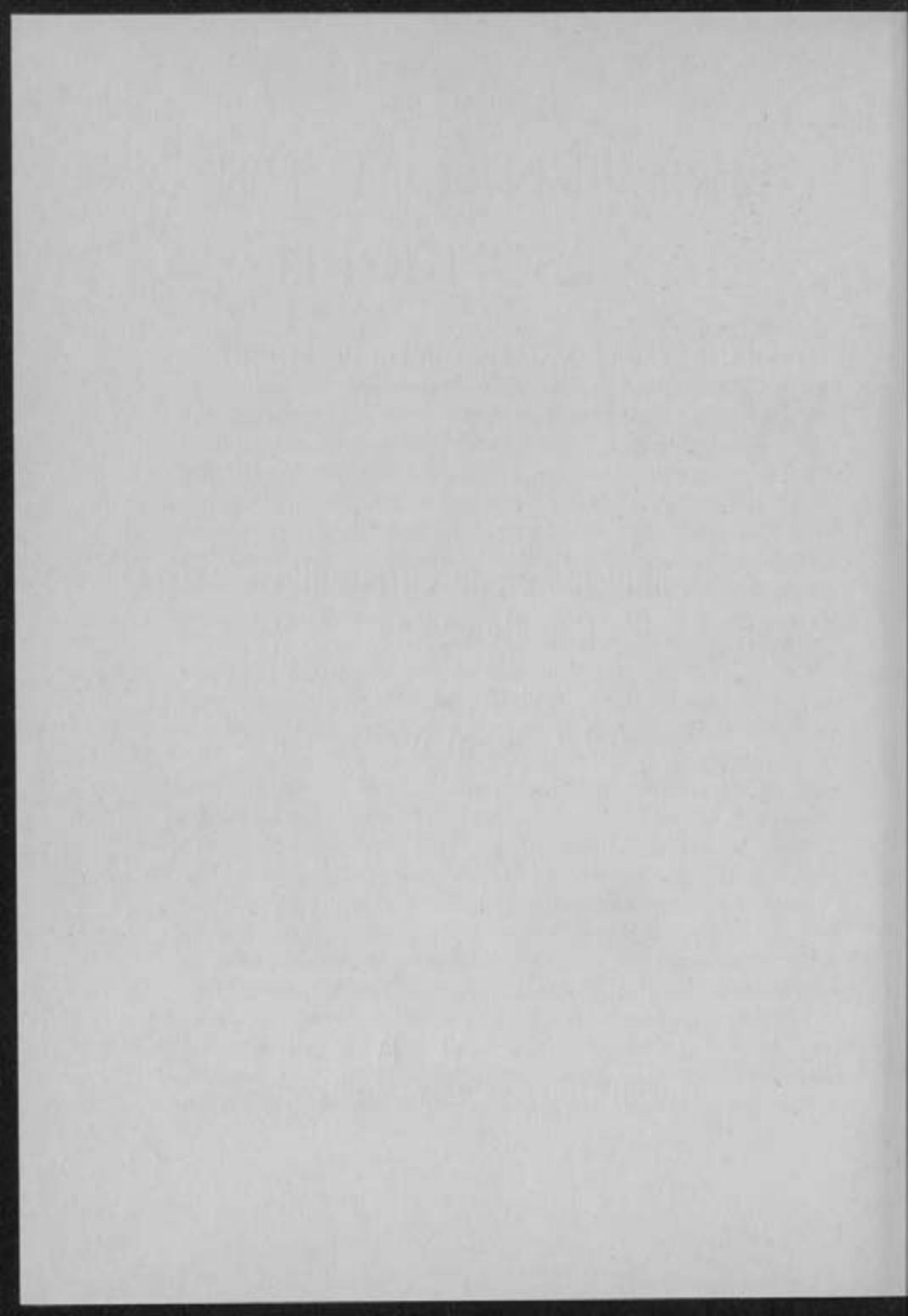
**F. D. Maurice en de Christelijk-
:: Sociale Beweging ::**

DOOR

:: Dr. P. BLAAUW ::

UTRECHT :: G. J. A. RUYS :: 1911

I.

Wij beleven andere tijden en leven in een ander land, dan de man, van wiens woord en werk wij hier het een en ander willen meedeelen. Geboren in 1805 en overleden 1 April 1872 heeft Frederick Denison Maurice in het Engeland zijner dagen zoowel in het Theologische en Kerkelijke als in het maatschappelijke veelzins andere dingen aanschouwd, dan die ons Holland van den aanvang der 20e eeuw te zien en te hooren geeft. De tijd en de gedachten staan niet stil. Bovendien is Engeland niet als Holland en Holland niet als Engeland.

Zoo moeten wij Maurice altijd wat „overbrengen”, om hem geheel te verstaan, en zijn woorden uit zijn sfeer zooveel mogelijk vertalen in onze sfeer, om hem wat dichter bij ons te brengen.

Doch dat kan dan ook. Vooreerst, omdat het verschil niet zóó groot is, dat wij in 't geheel geen overeenkomst zouden kunnen ontdekken; in geenendeele; het is slechts noodig, dat wij de geschilpunten, die er zijn, in gedachten houden.

Maar van nog meer belang is dit: Maurice heeft getracht te midden van het wisselend maatschappelijk leven, dat altijd weer nieuwe vormen vertoont en nieuwe problemen stelt, de *eeuwige beginselen* te verkondigen. En dáárom juist *kan* hij zijn, is hij m. i., een man voor alle tijden. Nu zullen *wij* misschien, waar het tot een bepaalde actie komt, andere wegen wandelen, dan die welke Maurice ging in zijn Christelijk-Sociale beweging. Wij zullen misschien ook andere punten zetten op ons sociaal

program, zoo wij er een hebben, dan hij. Maurice zou de eerste zijn, om dat te kunnen verstaan en toejuichen. Het was hem te doen om de eeuwige beginselen; in dät opzicht was hij onbuigzaam en wist van geen toegeven. De *vormen*, waarin deze het best tot hun recht kunnen komen in de maatschappij, zij kunnen — althans gedeeltelijk — wisselen naar gelang van velerlei omstandigheden en inzichten.

Laat mij het met nadruk mogen zeggen: Maurice komt *van den berg*. Dáár heeft hij het beeld gezien; en dat beeld, dat hem op den berg getoond is, wil hij aan de menschen laten zien. Wat niet naar dit beeld gevormd is, is verkeerd en kan niet bestaan. Hij komt met het woord, dat hij op den berg vernomen heeft. Hij wil ons — als ik het zoo zeggen mag — den Goddelijken bouwstijl doen zien. Hij is architect; het bouwen zelf, hij heeft er aan mee gedaan, maar daarin ligt niet zijn grootste kracht. Hij zoekt zijn bouwlieden, ook onder ons en in onze dagen, die op hunne wijze bouwen zullen naar het bestek, dat hij toont, het bestek Gods.

Hiermee heb ik nu tevens gezegd, wat Maurice mist. Er zijn zeker menschen met een warm hart voor de Christelijk-Sociale beweging, die met allerlei vragen verlegen zijn, die een bepaald program noodig hebben, die actueel moeten zijn; zij zullen niet altijd bij Maurice een concreet antwoord vinden. Maar — hoe zou dát ook mogelijk zijn? En — zonder dat ik mij nu verdiep in de principieele vraag, in welken zin wij als Christenen een Christelijk-Sociaal program kunnen hebben — het is voor ons toch wel zeker, dat de eeuwige beginselen, de ordinantiën Gods, ten slotte *hèt* zijn. Vinet zegt: „la question des principes domine toutes les autres; et jusqu'à ce qu'elle ait été résolue, toutes les autres sont des anticipations sans valeur”.

Kingsley is eigenlijk in deze beweging de meest bekende. Wie heeft van hem niet gehoord of gelezen? Maurice is slechts

in zeer beperkten kring eenigszins bekend. Toch is hij de geestelijke vader en stuwkracht der beweging. En al wat Kingsley sprak of schreef was slechts — zooals hij verklaarde — om *Maurice* door zijn woord te doen spreken. De lectuur van Kingsley, bv. zijn biografie en een werk als *Alton Locke*, brengt ons op meer levendige en boeiende wijze midden in de dingen, die ook *Maurice* bezighielden. Kingsley is zoo veel meer schrijver dan *Maurice*. In zijn schrijven is hij ook getuigend. Die getuigenis — het is natuurlijk ook die van zijn eigen warm hart en zijn eigen inzicht; toch vinden wij er altijd weer *Maurice* in. En het is loonend van Kingsley op *Maurice* terug te gaan, en dan weer van *Maurice* tot Kingsley te komen. Doch het is hier niet de plaats, om over beider verwantschap en verschil, over beider uiteenlopend temperament te spreken. Voor *Maurice* was het gelukkig, dat hij in Kingsley iemand vond, die hem voor het grootere publiek meer begrijpelijk en leesbaar maakte. En voor Kingsley was het gelukkig, dat hij een vast, rustig, diep man als *Maurice* naast zich had.

Doch het was niet alleen Kingsley, die met *Maurice* samenwerkte. Zij beiden waren zeker geestelijk het meest één. Maar ook anderen: Ludlow, Thomas Hughes, Vansittart Neale, Furnivall, en meer, hebben met, en meest onder leiding van *Maurice* samengewerkt. De een stond hem geestelijk nabij, de ander wat verder af. Maar het was een kring van hoogstaande, nobele mannen, onbaatzuchtig, zonder eerezucht en wereldzin in hun optreden; een kring, waarin het ons een vreugde is te worden binnengeleid.

Maurice was leider. Zeker heeft hij het nooit gedacht, dat hij ooit leider van een beweging zou worden. Terecht zegt Helene von Dungern in haar werkje over *Maurice*: „Auf den ersten Blick erscheint Maurice, der scheue, zurückhaltende Mann, der in fast übergrößer Demut gar wenig von sich hielt,

und dessen Natur alles, was an ein Sichvordrängen auch nur grenzte, was dem Streben nach einer Führerrolle, dem Beeinflussenwollen Anderer auch nur im entferntesten ähnlich sah, in tiefster Seele zuwider war, für eine sozial-politische Thätigkeit, geschweige denn für eine leitende Rolle in dieser Bewegung höchst ungeeignet". Maar zoo dikwijls roept God ons tot die dingen, waartoe wij ons het minst geneigd en geschikt gevoelen. Maurice ook werd niet door „vleesch en bloed" tot deze dingen gedreven. Neen, hij gevoelde er zich toe gedrongen als geroepene en gezondene. En het beste, zeker het heiligste werk, komt uit de handen van zulke mannen. Een diepe ernst en groote heiligheid ligt er dan ook in alles wat van Maurice uitgaat. Geen geboren leider, *tenminste* niet in den meer populaireren zin des woords; anders dan Stöcker, wiens woorden voor een grootere menigte zooveel meer pakkend zijn, en die met een actueel program zich terstond wierp midden in den socialen, maar ook politieken strijd.

Maurice was vóór alles denker, theoloog, profeet. Maar nu is het eigenaardige, dat hij, als hij bezig is met de meest geestelijke dingen, daarin tegelijk het sociale ziet en gevoelt. Men kan Maurice den denker niet scheiden van den werker, den theoloog niet van den moralist, en deze beide weer niet van den man in de practijk van het leven, den belijder niet van den leider.

Maurices Theologie sluit zijn Christelijk-Sociale beginselen en actie in. Ook zelfs in dit kort bestek mogen wij daarom principieel niet nalaten enkele lijnen van zijn *Theologischen denktrant* aan te geven, al zullen wij zoo beknopt mogelijk moeten zijn. Vervolgens wenschen wij te spreken over zijn *Sociale ethiek*, om te eindigen met een schets van de *Christelijk-Sociale beweging*. Een enkel woord over zijn levensloop ga voorop. Voor hen, die iets uitvoeriger met dit alles willen kennismaken — en dat is wél gewenscht — voeg ik een korte literatuuropgave aan dit geschrift toe.

Frederick Denison Maurice werd den 29en Aug. 1805 geboren te Normanstone. Zijn vader Michael Maurice was Unitariër. Als man van veel kennis en gewaardeerd om zijn karakter werd hij menigmaal belast met de opleiding van jongelieden. Ook zijn zoon Frederick ontving van hem onderricht en werd in allerlei maatschappelijk werk meegenomen.

Al spoedig openbaarde zich bij Frederick, en eerder nog bij andere leden van het huisgezin, verschil met de geloofsopvattingen van den vader. Frederick kon zich in de voorstelling van een „welwillend” God niet vinden. Intellectuele bezwaren, maar ook diepere behoeften van het gemoed, mede gewekt door een zijner zusters, en andere invloeden, maakten hem zoekend naar iets anders.

Ook in zijn studietijd, sinds 1823, eerst te Cambridge later te Oxford, is hij nog veelal zoekend. Eindelijk besluit hij dan zich in de Engelsche Kerk te doen opnemen en gaat zich voorbereiden om predikant te worden. Coleridge, de realistische denker, Hare die hem Plato deed kennen, en vele anderen hadden invloed op hem gehad. Ik noem daarbij nog een man als Thomas Erskine van Linlathen, die zijn gedachten in Theokratische richting leidde. In dezelfde jaren kwam hij in een Debating-club telkens in aanraking met J. S. Mill en diens ideeën; maar ook Tories en volgelingen van den Socialist Robert Owen schijnen deel uitgemaakt te hebben van deze club; een goede voorbereiding voor zijn lateren socialen arbeid.

In 1834 predikant geworden te Bubbenhall predikte hij bovenal het „Koninkrijk van Christus”. Ook daar nog dikwijls zoekend en levend in de stroomingen van zijn merkwaardigen tijd, werd hij in 1836 benoemd als geestelijk verzorger in Guy’s hospitaal te Londen. Ook daar vergat hij de buitenwereld niet en bleef door geschriften getuigen, hoezeer hij meeleeftde.

In 1846 werd hij Professor aan Kings College te Londen en nog in datzelfde jaar predikant van Lincolns Inn, voor de juristen dus.

Het jaar '48 met zijn Chartisten-meeting op den 10en April gaf aan Maurice en de zijnen den stoot tot een meer krachtdadig optreden op maatschappelijk gebied. Steeds meer ging Maurice in die richting, hoewel hij zijn werkzaamheden als hoogleeraar en predikant niet verwaarloosde en voortdurend geschriften van zijn hand in verband met Theologische en Kerkelijke kwesties eveneens het licht bleven zien.

Toen hij in 1853 zijn ontslag kreeg als hoogleeraar wegens zijne beschouwing over „eeuwige" dood en straf, trachtten de werklieden, wier vertrouwen hij gewonnen had, hem te bewegen, om voor hen een college op te richten. In het volgend jaar kon werkelijk dit college geopend worden. Zijn werkzaamheden aan dit college en in de coöperatieve beweging vulden nu het grootste deel van zijn tijd.

In 1866 werd hij, tot groote vreugde van Kingsley, benoemd als hoogleeraar in de Ethiek te Cambridge, waar hij nu met Kingsley vereenigd werd. Intusschen was hij ook als predikant verbonden aan de St. Peterskerk te Londen. De werkzaamheden waren te vele en de jaren namen toe. Achtereenvolgens moest hij verschillende posten opgeven. Nog 11 Febr. 1872 preekte hij in St. Edward's te Cambridge. Dat was het laatste. Den 2en Paaschdag van dat jaar overleed hij. „Deze kwam tot een getuigenis, om van het Licht te getuigen" zoo staat er op zijn buste in Westminster Abbey. En men zeide, dat de wereld donkerder scheen, nu hij haar verlaten had. Een man vol heiligheid en liefde!

III.

Hoe heeft hij getuigd van het Licht?

Hij deed dat door te verkondigen het Koninkrijk Gods of het Koninkrijk van Christus. Hij gevoelde zich altijd het meest bevredigd, als hij in dien trant predikte. Zijn preeken, zijn werken, waarvan een der meest grondleggende en omvattende heet „The Kingdom of Christ,” geven daarvan blijk. Niet het psychologische, niet het persoonlijke, niet de strijd der enkele ziel om tot het Licht te komen, niet de vraag of men door God is aangenomen, treedt daarin op den voorgrond. Altijd weer is het een verkondiging van het Koninkrijk Gods. Dat *God* Koning is, en, met een ander accent, dat Hij Koning *is*, en dan nog eens anders, dat Hij *Koning* is, dat is de doorgaande strekking van Maurices preeken, Theologie, leven en arbeid. Dát is voor Maurice dé groote waarheid en werkelijkheid; dat te verkondigen beschouwt hij als een bijzondere opdracht van God hem gegeven. Zoo kon hij het tenminste wel zeggen, als hij zag de worsteling der geesten op Theologisch, Kerkelijk en Maatschappelijk gebied, het Methodisme en de Oxfordbeweging, het Liberalisme en Katholicisme, Socialisme en Chartisme. In zijn eigen persoonlijke worsteling om tot licht te komen en in zijn lateren strijd met deze stroomingen, waarin hij met hart en ziel meeleeft, heeft hij eindelijk dat Koninkrijk Gods gevonden voor zich en gepredikt aan zijn volk als *het* antwoord op alle vragen, en *het* uitgangspunt voor Theologie, Kerk en Maatschappij.

Hoe heeft Maurice dit nu bedoeld? Het was hem niet genoeg hiermee uit te spreken, dat God zuiver Souverein is, dat Hij in Zijn wil en doen onbeperkt is. Veeleer vreesde hij in het vooropstellen van de Souvereiniteit Gods een verheffing van Gods willekeur. Zonder nu op den strijd hierover en Maurices Theologisch gebrek in te gaan, kunnen wij wel zeggen, wat Maurices gedachte was. Het was eensdeels de overtuiging:

God overwint, Hij is en blijft Koning. Maar daarbij had Maurice iets van het realisme van Plato en de bespiegelingen van Coleridge ook in zijn opvatting van het Koninkrijk Gods: hij zag daarin a. h. w. het hemelsch beeld, of wilt ge: de Goddelijke idee, waarnaar alles, de mensch, de Kerk, de Maatschappij moest gevormd worden. Het „Koninkrijk Gods” wil dus ook zeggen: de volheid van levensbeginselen en normen door God voor heel het leven gesteld.

Maurice roept op tot *geloof* in dat Koninkrijk. Het *is* er, onafhankelijk van ons geloof. In dien zin doet ons geloof, volgens Maurice, aan de werkelijkheid van dat Koninkrijk niets af of toe. Maar door geloof in het Koninkrijk Gods *ziet* en *aanvaardt* de mensch de hoogste Goddelijke waarheid en tegelijkertijd de hoogste menselijke bestemming.

En altijd weer legde Maurice den nadruk op de waarheid, dat de aarde en haar volheid des Heeren zijn. Daarmee bestreed hij zijn twee vijanden. Vooreerst het *sectewezen*, dat immers den Heer wel eert, maar de aarde en haar volheid niet in betrekking tot den Heer denkt. De tweede vijand is alle *imperialisme*; en daarmee wordt hier bedoeld alle streven om de aarde en haar volheid te willen aanvaarden, leiden en regelen buiten Gods heilige ordinantiën om. Beide rijke gedachten, om uit te werken en in het practische leven na te speuren!

Christus en de Kerk, ziedaar nog nader den inhoud van Maurices gedachten en de aanwijzing van zijn standpunt. Christus, God mensch geworden, de volle openbaring Gods, waarin wij God ten volle aanschouwen kunnen. Zooals God in Christus zich openbaart, zoo *is* Hij. Maar wij zien in Christus tevens de volle openbaring der ware menschheid. *Christus is het Hoofd der menschheid*. Hoe bedoelt Maurice dat? Wij zouden dit kunnen zeggen: Christus het Hoofd der Gemeente, dat is voor ons duidelijk. Zegt Maurice nu: Hij is het Hoofd der menschheid, dan bedoelt hij: heel de menschheid is in

Christus geschapen en vindt in Hem haar bestand en leven, zooals wij dat van de Gemeente zouden zeggen. Nu verliest Maurice het verschil van Gemeente en menschheid niet geheel uit het oog (hoewel *te* veel nog); maar hij wil zeggen: zijn er al menschen, die *niet* Christus als hun Hoofd kennen en erkennen, dat doet niets af aan de waarheid, dat Hij hun Hoofd *is*. Maurices prediking dringt er nu altijd op aan, dat wij deze waarheid: Christus ons Hoofd! toch zien zullen. En ook nog dit is zijn doorgaande roepstem tot de menschen: dat zij toch zullen erkennen, aanspraak maken op en zich toe-eigenen de „position,” die hun in Christus is gegeven. D. w. z. in Hem, den Zone Gods, kinderen Gods, en in Hem, het Hoofd der menschheid, de ware menschen.

Bovendien legt Maurice ook hierop den nadruk, dat al wat er in heel de menschheid in alle eeuwen is geweest, is en zijn zal aan waarheid, aan liefde, eensgezindheid, broederschap, trouw, zelfverloochening enz. in en uit Christus is. Hij is ook in dien zin het Hoofd der menschheid. Hij is het Licht der Wereld.

Nogmaals: wij kunnen dit alles hier niet nader uiteenzetten en beoordeelen. Ik wijs nu slechts hierop nadrukkelijk, dat Maurice zoo in zijn prediking van Christus en in zijn Theologische beschouwingen den mensch en het gansche mensche-lijke leven niet slechts aanraakt, maar hij vindt ook in het Koninkrijk Gods, in Jezus Christus, den grondslag en de ware beginselen voor het persoonlijk leven, en voor de samenleving, voor de maatschappij. Dikwijls lezen wij de beschouwing, dat het maatschappelijk leven daarom voor de Gemeente van Christus van beteekenis is, omdat maatschappelijke omstandigheden niet nalaten ook invloed te oefenen op het geestelijk leven.¹⁾ Maurice zal natuurlijk ook dit erkennen. Maar voor hem

¹⁾ Om één voorbeeld te noemen: v. Nathusius in zijn geschriftje „Was ist Christlicher Sozialismus?” beweegt zich veel meer op deze lijn dan

staat de zaak toch anders. Niet alleen, omdat de aardsche, ook de maatschappelijke, omstandigheden op het geestelijke invloed hebben, zijn zij van beteekenis voor Gods Koninkrijk; maar reeds hierom, omdat de aarde en hare volheid des Heeren zijn en heel het menschelijk leven zijn grondslag vindt in den Heer. Zoo betreft Maurice gansch het leven rechtstreeks in Gods Koninkrijk.

De Vader, de Zoon, en de H. Geest vormen den grondslag der menschheid, die ééne familie is: de Vader is het *gezag*, de Zoon de *gehoorzaamheid*, en de Geest is de band der *gemeenschap*.

Eindelijk nog een woord over de *Kerk*. Ook hier gaat Maurice niet in de eerste plaats uit van de gedachte, dat de Kerk is, en zooveel mogelijk dus in haar aardsche verschijning zijn moet, de vergadering der ware Christ-geloovigen. Voor hem is de Kerk *hoofdzakelijk* het instituut, dat door de Sacramenten en de prediking van het Woord Gods daar staat als een *getuige* Gods in Christus, van het kindschap Gods, en dat is dan tegelijkertijd van het ware mensch-zijn, zooals dat in Jezus Christus gegeven is. Wij zouden ook kunnen zeggen: een getuige van het Koninkrijk Gods. Naast dat getuigenis, of liever reeds daardoor, heeft de Kerk een werk van *opvoeding* te verrichten. Zij is het aangewezen lichaam, dat opvoeding geven kan, omdat zij, noch sectarisch noch imperialistisch, de hoogste waarheid omtrent God en den mensch brengt. Zij kan „mensen” vormen, omdat zij den mensch maar niet africht

Maurice, hoewel bij hem ook elementen zijn meer in den trant van Maurice. Dit verschil hangt natuurlijk ook samen met de opvatting van het Christelijk heil en de Kerk. Maurice verliest dikwijls het bijzondere, van alle kosmisch, maatschappelijk leven onderscheiden feit der Verlossing uit het oog; van *andere* zijde wordt weer te veel vergeten, dat de aarde en hare volheid is des Heeren. Het zou de moeite waard zijn op deze voor het Christelijk, speciaal Christelijk-Sociale leven en streven, zoo belangrijke Prinziplën-Frage eens nader in te gaan, ook in verband met de Eschatologie.

voor een baantje, of klaar maakt voor een of andere positie, of hem leidt naar partijopvattingen of hem vormt tot een kind der eeuw met al haar voorbijgaande meeningen en opvattingen. De Kerk, die in Christus het ware mensch-zijn en het hoogste, het kindschap Gods, predikt, kan bij uitstek de ware opvoedster zijn. Ook in dit opzicht is de Kerk zoo sterk als opvoedster, dat zij den mensch beschouwt in het verband, waarin God hem plaatste. En dat wel in het bijzonder in het verband van het *gezin* en van de *natie*. De Kerk houdt die beide voor oogen; het is juist ook haar wezen en taak, dat zij van die beide gemeenschapskringen een getuige is tegenover alle stroomingen, die ze negeeren of ontheiligen. Maar de eenzijdigheden en beperkingen, die men krijgt door de menschen enkel als bloedverwanten of als burgers te beschouwen, heft de Kerk ook weer op, doordat zij tevens den mensch ziet als deel der universeele menschheid, in zijn algemeen-menschelijk karakter en bestemming.

Voor opvoeding heeft Maurice heel zijn leven geijverd, en dan altijd gepleit voor de Kerk als de ware opvoedster.

De Kerk heeft met heel de wereld te maken; want, zoo zegt Maurice ook: de Kerk is de wereld met God, de wereld is de Kerk zonder God.

Nu wordt heel Maurices plaats onder zijn volk en in zijn arbeid hierdoor bepaald, dat hij „Kerk-man” wilde zijn. Hij wilde aan geen partij, aan geen richting toebehooren; hij wilde niet volgeling en profeet zijn van een der tijdelijke stelsels van denken en doen. Zijn ideaal was als man der „Kerk” tot zijn volk te komen.

Als slot van dit gedeelte en overgang tot het volgende zij het mij vergund deze wat lange aanhaling te geven, die ons zoo goed inzicht geeft in zijn opvatting.

„Laat echter iedereen — zoo zegt hij — die besluit naar dit grondbeginsel te spreken en te handelen de kosten eerst

ten volle berekenen en bij zichzelf vaststellen, of hij bereid is, zich dat alles op den hals te halen.

Hij kan er zeker van zijn, dat hij alle partijen zonder uitzondering zal ergeren.

Hij is een onnoozele droomer, als hij meent, de „High-Churchmen” ¹⁾ te bevredigen omdat hij de wedergeboorte in den Doop verdedigt, of „Low-Churchmen” ¹⁾, omdat hij zegt, dat het geloof in Christus als de Verlosser en Vernieuwer de grond is van alle ware Christelijk leven.

Hij moet priesters, koningen, edelen ergeren, want hij moet hun zeggen, dat zij tegen Christus hebben gezondigd, die hun de roeping gaf, om zorg te dragen voor Zijne schapen. Hij moet hen ergeren, die priesters, koningen en edelen willen afschaffen, omdat hij hunne roeping erkent en niet de opvatting is toegedaan, dat de Kerk, omdat zij een broederschap is, daarom ook een democratie moet zijn.

Hij zal allen ergeren, die zeggen, dat de individu eerst moet verbeterd worden, vóórdat ge de maatschappij kunt verbeteren, want hij verklaart, dat Christus de Hervormer van beide is en dat de individu, die er aanspraak op maakt deel aan Hem te hebben, ook erkennen moet deel te zijn van eene maatschappij. Hij moet hen mishagen, die van maatschappelijke verbetering praten, als van den eenigen weg tot verbetering van den individu, omdat zij onder de hervorming der maatschappij verstaan, de

¹⁾ Zooals velen lezers bekend zal zijn heeft de eene „Engelsche Kerk”, de „Church of England”, verschillende stroomingen in haar midden. De Hoog-Kerkelijke partij is de naar het Katholieke, of Roomsche-Katholieke geneigde richting. Zij kenmerkt zich dus ook door het sterk vooropstellen van de beteekenis der sacramenten, die zij in Roomschen zin opvat. De Laag-Kerkelijke partij is de zuiver Protestantsch-Orthodoxe. Naast deze beide staat de hier door Maurice niet genoemde Breed-Kerkelijke partij; deze is de meer Liberale, hoewel men met dezen naam in dit verband voorzichtig moet zijn.

verandering der omstandigheden, nièt de handhaving van een geestelijken grond en wortel.

Hij kan rekenen op de vijandschap van hen, die de dingen zóó willen laten, als ze zijn, die voor elke verandering vreezen, alsof dan het heele maatschappelijke samenstel in stukken zou vallen; omdat hij er zeker van is, dat het in stukken zal vallen, tenzij Christus, die zichzelf als offer gaf, erkend wordt, als zijn grondslag en tenzij alle grondstellingen en gebruiken in godsdienst, politiek of handel, die op een anderen, tegen-gestelden grondslag staan, afgezworen en terzijde geworpen worden, als anti-sociaal, onzedelijk, verderfelijk. Hij moet rekenen op de krachtadige tegenwerking of diepe minachting van de heele nieuwe school van filosofen en hervormers, omdat zij elkaar begroeten met de woorden: „Christus is nièt opgestaan” omdat hun boodschap aan de Tyrannen en Kwaaddoeners op de aarde is: „Gij behoeft *niet* te vreezen voor de gramschap van Hem, die op den troon zit, of voor het Lam” omdat hun boodschap aan de gevangenen in de kerkers te Napels en Rome is: „De Bevrijder der gevangenen is *niet* gekomen, het is maar een verdictsel der priesters, dat zoo iets zou bestaan ¹⁾”.

IV.

Wij waren in het vorige citaat midden in de Theologie en Kerk èn ook midden in het menschelijke en maatschappelijke leven. Het is zeker een van Maurice's verdiensten geweest, dat hij van den samenhang heeft getuigd en — ook bij verschil van beschouwing — ons tot nadenken en zoeken in deze dingen brengt, ons ook helpt om het ware te vinden. Hij heeft niet in de eerste plaats uit en tot het maatschappelijk leven met zijn problemen gesproken; neen, eerst in en tot de Kerk, tot de Christenheid, om haar aan te zeggen, dat zij in haar

¹⁾ Theological Essays. 5th ed. pp. 211—213.

schat ook draagt de grondslagen, beginselen en krachten van het maatschappelijk leven; dat zij dus sociaal *is*, en zich daarom van haar sociale beteekenis bewust moet worden. En dan spreekt hij ook van uit de sfeer der „Kerk,” van uit Christus, van en tot de maatschappij. Hij komt van den berg. Dat is nu zeker voor velen een aanstoot, die meenen, dat een mensch zich eerst moet werpen in het midden der maatschappelijke problemen, in de hoop dan met een of meer oplossingen tot de maatschappij te kunnen komen. De betrekkelijke waarde hiervan willen wij geen oogenblik ontkennen. Toch ligt er in dat komen van den berg tot het menschelijk leven met de roepstemmen, met de geestelijke en zedelijke beginselen — of wilt ge ordinantiën — met het Leven dat geopenbaard is, iets dat tot het hart van den Christen nog sterker spreekt. Zou dat niet — ik laat het bij deze *vraag* — het eigenlijke, het zeer bijzondere en ook allervoornaamste zijn, dat wij als Christenen te brengen hebben?

Wij vragen nu: wat zijn de hoofdlijnen van Maurices sociale ethiek?

Het probleem, dat Maurice voortdurend stelt en waarmee hij zelf worstelt, is dit: hoe krijgen wij een maatschappij, die geestelijk is en toch universeel d.i. allen omvattend. De secte is wel geestelijk, maar zij is niet universeel; zij heeft voor den mensch *als mensch* om zoo te zeggen geen oog en geen plaats; en ook de aarde, het kosmische leven, valt buiten haar gezichtskring. Het Imperium daarentegen is wel universeel, tracht tenminste wel allen te omvatten; maar het is niet geestelijk; het verheft niet, maar nivelleert; het maakt niet levend, maar doodt. Staats-imperialisme, of welk imperialisme dan ook, offert zoo ook den mensch en de volheid van het menschelijk leven op ter wille van de doode en doodende eenheid. Nog eens: de groote vraag is voor Maurice, hoe *allen te omvatten en toch allen te verheffen*. Als ik nu zeg: dat is in

Christus gegeven, dan behoef ik na het voorgaande dit zeker niet nader meer toe te lichten. Wel hebben wij nu te vragen, hoe Maurice zich de „Social Morality,” d.i. „de zedelijke grondslag der maatschappij” denkt. Ik noem hiermee den titel van het werk, ook in het Hollandsch vertaald, dat ons in dezen het meeste licht geeft.

Hij wil niet op de wijze van 18e eeuwse zedekundigen uitgaan van 's menschen „natuur” en hare eigenschappen. Hij begint ook niet bij den individu, hoezeer hij pleit voor de beteekenis van het „Ik.” Of zoo hij dat al doet, dan zegt hij juist, dat van elk „Ik” geldt: „Ik ben *kind*.” Dat *feit*, nader nog: het feit van het *gezin*, vormt het uitgangspunt. Elke secte en elk imperialistisch streven stuit ook altijd op dit feit van het gezin, dat niet ontkend kan worden.

In het gezin heeft men de verhouding van ouders en kinderen; man en vrouw; broeder en zuster; heer en knecht. Nu zoekt Maurice altijd aan te wijzen het zedelijk „ethos” of de „habitus”, wij zouden ongeveer kunnen zeggen, het zedelijk levensbeginsel, waardoor het gezin en de daarin gegeven verhoudingen a. h. w. gefundeerd en gedragen worden. Zoo gevoelt men reeds wat Maurice juist wil verkondigen, dat de grondslag der maatschappij zedelijk is.

Het „ethos” van ouders en kinderen is „gezag” en „gehoorzaamheid”; tusschen man en vrouw: trouw en vertrouwen; tusschen broeders en zusters: de bloedverwantschap, broederschap; tusschen heer en knecht: wederzijdsche afhankelijkheid en wederzijdsch dienen. De tweede kring van gemeenschap, waarin de menschheid van Godswege geordend is, is het *nationaal verband*. Niet alleen als broeder, zuster enz. heeft de mensch een plaats in het gezin, maar hij vindt zich ook als individu naast individuen in het nationaal verband. Dat is de sfeer van de *wet* en het *recht*. Maurice denkt daarbij als norm aan de Wet des Heeren. Die Wet kan en mag niet het gezin

ondermijnen, integendeel, zij moet het gezin sanctionneeren. Maar ook verder moet zij den individu in zijn recht en eigendom tegenover zijn naaste handhaven. De Wet moet zorgen, dat „ik” en „mijn buurman” naast elkaar kunnen voortleven. Het ware ethos van het nationale leven is de loyaleit jegens het gezag der Wet, waarvan de regeering vertegenwoordigster is, doch waaraan ook zij is gebonden.

Ter verdediging van eigen bestaan — en dat wil voor Maurice voornamelijk ook zeggen: tot handhaving der mogelijkheid om eigen roeping te vervullen — is de Natie tot oorlog gerechtigd en geroepen. Zij moet zich overal tegen het geweld keeren, waar dit wet en recht zou willen vernietigen.

Eindelijk is er een derde verband: de universeele menschheid. In dat verband ontmoeten wij elkaar niet als broeder en zuster, man en vrouw enz., ook niet als burgers, maar als *mensen*. Tot den mensch als mensch komt nu in Christus de roeping „Weest volmaakt”, d. w. z. weest mensch, naar het beeld, waarnaar God den mensch schiep. En de verhouding van mensch tot mensch wordt hierdoor bepaald, dat wij in Christus *broeders* zijn, en dat wij dus elkaar hebben te *dienen*. De hoogste roeping der menschen is, dat zij leven zullen in het Koninkrijk van den Vader als kinderen in gehoorzaamheid en offer, en onderling als broeders in Christus.

Wij zijn hier in de sfeer der Bergrede. Boven de wet en dieper dan de wet, die op daden ziet, hebben wij hier te maken met de gezindheid. En in plaats van dwang heerscht op dit niveau de vrijheid. Het innerlijke, de gezindheid des harten, de liefde kan natuurlijk niet onder dwang en wet vallen. Het hoogste is deze gezindheid: „al het mijne is het uwe”.

De gezindheid der dienende liefde, der broederschap, die mensch aan mensch bindt, maakt ons niet los van het gezins- en het nationaal verband. Integendeel, de banden ook van die beide kringen van gemeenschap worden door het ethos van

„dienen” nog hechter gemaakt en geadeld. Hoe zuiverder ik „mensch” ben, des te beter ook „broeder” of „man” enz., en ook „burger”. Maar toch ook ligt er in dit universeel-menschelijke iets, dat boven die beide uitgaat. Heel de menschheid is een *Universeele familie*, gegrond op den Vader, den Zoon en den Heiligen Geest. Wij zijn kinderen van den Vader, en de Geest, van den Vader uitgaande, maakt ons tot kinderen Gods; de Zoon is onderworpen aan den Vader, en de Geest, van den Zoon uitgaande, maakt ons onderworpen, nederig, gehoorzaam, en maakt ons tot broeders.

Maurice komt hier ook in aanraking met het humanitaire streven. In dit verband spreekt hij o. a. over Comte. Natuurlijk, ook Maurice eert den mensch als mensch, en daarmee ook de universele menschheid en de „menschelijkheid”. Maar hij kent ook de zonde. En zoo is zijn vraag aan de Comtisten: „Zoo de Comtisten het geheim kennen, waardoor vereering van het geheele menschelijke geslacht verbonden wordt met het bieden van weerstand aan een zelfzucht, waartoe wij ons allen zonder onderscheid onophoudelijk geneigd gevoelen, — dan voorzeker willen wij met allen ernst luisteren naar hetgeen zij ons hebben mede te deelen” ¹⁾).

Maar wat Comte doet is, dat hij ons in een humaniteit wil laten gelooven doch zonder Hoofd. „Het is een humaniteit, die niet dieper wortelt dan in onze eigen natuur en alleen begrepen en aangebeden kan worden in onszelf en in onze medeschepselen”. En zoo wordt deze humaniteit een *afgodendienst*. Ook hier verdringt het allen-omvattende het allen-verheffende.

Recht tegen deze humaniteit in verkondigt Maurice de universele *familie*; deze kan er zijn, zoo er is een „Vader in den Hemel, die menschen van alle volken en geslachten in Zijn Familie opneemt en hen leert, wat hun plaats daarin is”.

¹⁾. De Zedelijke grondslag der Maatschappij, bl. 464 v.v.

Dit nu wat wij hier in het kort weergaven is de moraal, die de „Kerk” heeft te verkondigen. De Kerk, die universeel is, staat dus niet tegenover of los van het gezin en de natie. Neen, zij versterkt en heiligt die. Maar daarbovenuit nog predikt zij datgene, wat toch ook weer diepste grondslag is, het universeel menselijke, dat wat den mensch als mensch toekomt: het kindschap Gods en de broederschap.

Wij gaan nu over tot de „Christelijk-Sociale beweging”. Maar ik kan niet nalaten er op te wijzen, dat wij het in zekeren zin voortdurend over het „Christelijk-Sociale” gehad hebben. Men doet verkeerd het zich zoo te denken, alsof Maurice ook nog eens aan het sociale wilde gaan doen. Neen, heel zijn prediking en leven waren voortdurend een getuigenis van het sociaal karakter van het Christendom (géén woord van Maurice!), van het ook sociale wezen der kerk. Het zou zeer eenzijdig zijn — en Maurice kan ons helpen om daarvoor bewaard te blijven — om de „arbeiders-kwestie”, of hoe men het ook noemen mag, als *de* sociale kwestie te beschouwen. Of nog meer: het is eenzijdig om slechts daar waar een „kwestie” opkomt, oog te hebben voor het maatschappelijk leven, en dan bij het Evangelie aan te komen en daar naar een antwoord op die kwestie te zoeken. Het is dunkt mij ontegenzeggelijk waar, dat het Evangelie meer het Leven aan het licht brengt en grondslagen en beginselen brengt, dan antwoorden geeft op maatschappelijke problemen in den *engeren* zin.

Maurice is nu juist een goede leidsman, om ons te helpen zoeken en zuiver rekenschap te geven, wat wij als *Christen* in deze dingen hebben te brengen, ook dus wat de Kerk ten opzichte hiervan bezit en heeft te geven. Dat is dan wel in hoofdzaak dit: het *Leven* Gods in Christus, dat in den Christen en in de Kerk tot een werkelijkheid moet worden; de *getuigenis* der eeuwige ordinantiën Gods; en de *opvoeding* der menscheid in die eeuwige beginselen.

De niet zoo heel belangrijke vraag, in welk opzicht Maurice de *leider* der Christelijk Sociale beweging is geweest, laat ik hier onbesproken. Het is ons genoeg te wijzen op datgene, wat hij met deze beweging beoogd heeft.

Heilige, zelfverloochenende liefde, en de overtuiging van een roeping Gods hebben hem, en met hem velen zijner strijdgenooten, gedreven. Nooit zou hij deze dingen uit zichzelf en om zichzelf gezocht hebben. Maar met een liefdevol en heilig hart, den mensch zoekend en begeerend hem te verheffen, zag hij den nood der tijden. En dat wilde voor hem tegelijkertijd zeggen, dat hem de nood was opgelegd. Hij heeft *offers* gebracht; het meest van al: hij heeft *zichzelf* gegeven. En indien het waar is, dat niets zoo verzoenend en heilzaam werkt als een offer, dan is er zeker veel verzoening en heil van Maurice en de zijnen uitgegaan. Ik geloof, dat dit inderdaad het geval is geweest. Moedig als Stöcker, die in den Eiskeller in het midden der heftigste Socialisten zijn woord sprak, stond hij met de zijnen keer op keer in de bijeenkomsten, waar Charlisten en Socialisten in grooten getale tegenwoordig waren. Met moed, maar meer dan dat, met heilige liefde heeft hij zonder eenige bijmenging van berekening, tot de Christenheid, tot de Kerk gezegd, wat haar sociale zonden en roeping waren; en tot hen, voor wie Kerk en Godsdienst een aanfluiting waren, wat *zij* te erkennen en waarvoor *zij* te buigen hadden. Hun heeft hij op zijn wijze Christus gepredikt.

Wij willen nu enkele algemeene opmerkingen geven, om vervolgens te vragen: wat vond Maurice in zijn dagen; en wat was de inhoud en het verloop der Christelijk-Sociale beweging?

Als Maurice van „het volk” sprak, dan bedoelde hij altijd het geheele volk. Tot dat geheele volk in al zijn standen, kringen heeft hij willen spreken. Hij gevoelde de éénheid van

het volk; geen deel daarvan kon en mocht zich van een ander deel losmaken. Er *is* een solidariteit, d.w.z. een samenhang in heel het volk. Die solidariteit moest gevoeld en erkend worden.

Maurice zag een dreigend gevaar voor héél het volk in het practisch atheïsme, in de verheffing van stand en bezit boven het mensch-zijn van den mensch, in de vermaterialiseering van alle dingen. Maar deze dwaling van héél het volk deed haar schade het meest drukkend en acuut gevoelen aan den arbeidersstand zoowel stoffelijk als geestelijk. Dáárom was het, dat Maurice zich nu zeer bijzonder met deze kringen gaat bezig houden.

Deze menschen bezitten niet anders dan hun mensch-zijn. Dat is deels de bron van hun ellende: zij hebben geen bezit, geen positie. Maar van den anderen kant: het is een groot getuigenis, dat zij nu juist alleen als menschen krachtens hun mensch-zijn plaats komen vragen in de samenleving. Daarom zegt Maurice altijd tot *hen*: verwacht van mij niet, dat ik u in de eerste plaats bezit zal trachten te bezorgen, dat ik vóór alles uw voordeel in den wereldschen zin zoeken wil. Neen, hij dringt er bij hen op aan, dat zij als menschen om de wille van hun mensch-zijn een plaats zullen vragen, en dat zij ook in de eerste plaats zullen zoeken „menschen” te zijn in den waren zin. Zij moesten niet vervallen in de verheerlijking en dus ook de slavernij van bezit en positie, die de vloek van zooveel kringen is. Zij moesten juist als „menschen” komend deze verheerlijking en slavernij trachten te breken tot zegen van heel het volk. De maatschappij wordt opgeroepen hun plaats te maken, ruimte te geven, opdat zij als „menschen” mensch kunnen zijn en als mensch kunnen leven.

En de Kerk: wel, zij die juist de beginselen van het ware mensch-zijn predikt en het Goddelijk recht en dit ware mensch-zijn als het hoogste goed heeft te verkondigen, zij heeft in het bijzonder een woord in deze dingen te spreken. Zij kan

ook door haar opvoedende kracht een groot werk verrichten.

Daarbij hield hij nu ook bijzonder aan de Kerk voor: gij hebt voor de armen wel als *armen* oog gehad. Maar uw roeping is *meer*: gij moet niet tevreden zijn armen als armen te behandelen, maar armen op te heffen als *mensen*. Niet slechts liefdadigheid, maar een maatschappelijke taak had de Kerk uit te oefenen.

Wij noemden terloops „bezit” en „stand”, en wij moeten daarover en over „democratie” nog een enkel woord zeggen.

Maurice was in het minst niet revolutionair. Hij was historisch en conservatief in menig opzicht. Het revolutionaire, dat er was, zat bij hem in den wortel, in den geest der dingen, niet in de vormen. Maurice gaat uit van God den Vader en den *Koning*. Hij denkt zich de natie altijd onder een koning, die regeert bij de gratie Gods. Hij pleit voor de *Aristocratie*. Hij bestrijdt niet het privaat-bezit, geen zweem daarvan. Hij gaat niet in tegen het stands-verschil.

Is hij revolutionair, dan is hij het in de diepte, door de indraging van het beginsel van het Evangelie. Het is ook eigenlijk niet anders te denken van een man als Maurice, die altijd er voor pleitte, dat de grondslag der Maatschappij, het fundament, waarop alles berust, geestelijk-zedelijk is.

Hij kan niet den grootsten nadruk leggen op eenige verandering van de maatschappij-vormen.

Wat nu het bezit betreft, heeft Maurice zijn prediking noch aan privaat-bezit, noch aan socialisatie of communisme gebonden. Hij erkende, dat tijdelijk er iets van communisme geweest was in de eerste Christelijke gemeente. Maar dit was geheel vrijwillig, niet voorgeschreven, een daad van liefde. Een blijvend element in deze voorbijgaande fase is dit, dat de gemeente daarin tot uiting heeft gebracht het echt Christelijk beginsel: al het mijne is het uwe. Dit getuigenis der Kerk moet hooggehouden worden en is blijvend van aard. Daarmee

verheft de Kerk haar stem tegen de ontaarding onzer samenleving in een bezit- en handelswereld, in een koopmanswereld zonder meer.

Dit brengt ons tot de eigenlijke prediking van Maurice, t. o. v. het bezit. Hij vond — terecht dunkt mij — in het Evangelie geen pleidooi voor een bepaalden vorm op dit punt, maar wèl de verkondiging van het *rentmeesterschap*. Deze gedachte behoef ik hier niet nader uit te werken; zij is ons bekend.

Wat de standen betreft, in 't algemeen de positie, die iemand heeft, ook daartegenover was Maurice niet in den gewonen zin revolutionair. Maar hij wilde elke positie beschouwd en aanvaard hebben als een *ambt*, als een *bediening* dus voor God en menschen. Op die wijze wordt alles losgemaakt van den wortel der zelfzucht en van den dienst der wereld; al wat men *is* en *heeft* vertegenwoordigt een roeping tegenover God en menschen.

Rentmeesterschap en ambt of bediening, dat zijn voor Maurice twee groote elementen tot kerstening der maatschappij. In *dien* weg zoekt hij de ware hervorming in geest en wortel. Ware hervorming is kerstening, en kerstening is dichter bij het Evangelie brengen; en dichter bij het Evangelie komt men eerst door verandering in den geest en den grond der dingen. Maurice staat daar als een getuige voor deze waarheid, dat de groote strijd ook op maatschappelijk terrein niet is tegen vleesch en bloed, maar tegen de geestelijke boosheden.

Maurice is ook geen Demokraat. Wat Peabody zegt van Carlyle en Ruskin, dat zij vierkant stonden tegenover de Demokratische tendenz van hun tijd,¹⁾ geldt eigenlijk ook Maurice. In den oorlog tusschen Noord- en Zuid-Amerika spraken Ludlow en Hughes, twee zijner warmste medestrijders, van de Democratie als de Engel der bevrijding. De zaak der

¹⁾ Peabody. Jesus Christ and the Social Question. 1907. p. 19.

Noordelijken, zoo pleitten zij, was de zaak hunner „partij.”¹⁾ Nu wilde Maurice ten eerste niets van een „partij” of van „onze partij” weten. En ten tweede: de Demokratie kon Maurice niet erkennen. Hij schrijft aan Ludlow, dat toch in hoogste instantie ook hij niet aan het volk het recht kan toekennen, om Christus als koning te verwerpen. Het volk, wij allen, hebben een gezag te *erkennen*, waarvoor wij ons buigen moeten. Iets positiefs ziet Maurice in de Demokratie, en dat positieve acht hij goed: zij herinnert ons aan het recht van den levenden mensch tegenover regeeringen of wetten, die de waarde van elk mensch als zoodanig zouden krenken.

Maurice wil ook de Demokratie *kerstenen*. De gekerstende Demokratie noemt hij de „Katholiciteit”. Dat beteekent voor Maurice erkenning van heel de menschheid en dus ook van elken mensch als mensch, doch deze dan gezien in Christus, naar de ware en hooge plaats hun in Christus gegeven.

Zoo komt Maurice tot zijn drietal: „I must have Monarchy, Aristocracy and Socialism (hierover straks) or rather Humanity, recognised as necessary elements and conditions of an organic Christian society”.

Dit alles nu gekerstend. Hij wil niet alles naar vorm veranderen, maar uit alles de „wereld” uitgedreven hebben. Uit de Aristokratie, door haar te verkondigen, dat zij een „bediening” is en dat zij in *allen* heeft te versterken het Aristokratische besef, heeft mede te werken tot een overheersching van den geest over het vleesch, aan allen moet doen gevoelen de beteekenis van familie en geschiedenis. Maurice wil allen omvatten, niet exclusief zijn. Uit de Demokratie door haar te ontnemen het nivelleerend karakter, haar eigen, en te wijzen op Christus den rechtmatigen Koning, in Wien ons mensch-zijn eerst haar waarde, adel en recht ontvangt. Hij wil allen verheffen. Uit het

¹⁾ Life 4th. ed. Vol. II p. 131.

„bezitter-zijn” door alle bezit als rentmeesterschap te doen zien.

Tot zoover enkele leidende gedachten en algemeene opmerkingen.

Hoe kwam Maurice nu van uit deze dingen, die een Christelijke, nader Christelijk-Sociale, *verkondiging* inhouden tot een bepaalde actie? Ten overvloede zij hier nogmaals uitgesproken, dat wij volstrekt niet eerst met de actie zijn Christelijk-Socialen arbeid begonnen achten. Die ligt ook in het vorige, ja in zijn getuigenis ligt het voornaamste. Peabody bespreekt in zijn zoeven aangehaald werk de verschillende wijzen, waarop men van Christelijk beginsel uit het maatschappelijk leven met zijn problemen heeft benaderd. Een der wegen, zegt hij, is het *Christelijk opportunisme*. Hij zegt dit niet in afkeurende beteekenis; neen, hij bedoelt er een eervolle appreciatie mee. Maurice en de zijnen — en velen met hen — volgden dezen weg. In dien zin genomen kunnen wij tegen deze omschrijving geen bezwaar hebben; integendeel stemmen wij er volkomen mee in. „De opportunist behoeft volstrekt niet te zijn een dienaar van het oogenblik; hij kan een hervormer zijn, die de geboden gelegenheid weet aan te grijpen. De opportunist heeft geen vast omschreven of voor altijd vastgelegd program; hij is veeleer altijd bereid om elk middel te gebruiken, dat voor het gegeven oogenblik geschikt is. Hij ziet zijn weg door dat wat onmiddellijk mogelijk is naar het beoogde einddoel.”

Dit juist doet ons nu nagaan, wat Maurice in zijn dagen vond en welke wegen hij in verband daarmee insloeg.

Daniel Macmillan, een Schot, de stichter van de groote uitgeversfirma, die nu nog o. a. de werken van Maurice en Kingsley uitgeeft, was in Londen in aanraking gekomen met kringen van werklieden, klerken enz. Hij was ontsteld van de geestelijke verwildering, die hij daar vond. Er was een volkomen vervreemding van de Kerk en een tegenzin tegen

al wat van predikanten uitging. Gretig werden daar gelezen de bladen en geschriften, die een ellendige leiding gaven aan hunne gedachten. Macmillan schreef aan Hare, vroeger Maurice's professor en nu zijn vriend, en Hare zond de brieven aan Maurice. Dit was voor hem reeds een machtige aandrang, om iets te doen voor deze kringen. Hij wilde beginnen voor hen te *schrijven*, doch dit bleef voorloopig nog uit.

Daarbij kwam nu de groote scheiding der standen, die zoo weinig elkaar kenden en respecteerden, zoo weinig gevoelden van de echte solidariteit. Het ééne volk was verscheurd in deelen; de deelen gevoelden niet voor elkaar en niet voor het geheel.

Wij denken ook aan het fabriekswezen, dat een arbeiderswereld in het leven riep, zonder eenige vastheid van positie, na urenlang werken dikwijls een zeer schamel loon verdienend. Wat ons beschreven wordt van het werken van vrouwen en kinderen, van het verlagen tot werk-machine ten koste van alles wat den mensch persoonlijk en in zijn gezin recht mensch kan doen zijn, is dikwijls hartverscheurend en wekt erbarming en verontwaardiging.

Voor Maurice en de zijnen, die juist voor het Goddelijke en menschelijke in het leven pleitten, was dit een onverdraaglijke toestand. Onduldbaar was hun dan nog te meer de lofzang, die op de tijden gezongen werd, de sanctioneering van dit alles in het concurrentiesysteem en de wetenschappelijke economie hunner dagen. Voor hen was niet concurrentie maar samenwerking de leuze, ja Christelijke eisch. Hoe zij dit zouden uitwerken in de practijk, zij hebben het niet terstond gezien. Maar het stond voor hen vast, dat het systeem der concurrentie on-christelijk was.

De Manchester-school stuitte Maurice en de zijnen door haar zuiver individualisme. Dit individualisme, deze verheerlijking der vrijheid zonder meer, die naar men zeide den

rijkdom bevorderde, werd door Maurice en zijn vrienden in ander licht gezien. Zij zagen de ellende, den ondergang van het gezinsleven, de geestelijke-zedelijke verwildering, het onmenselijke. De mensch kon zoo geen mensch meer blijven. En tegenover alle hoogmoedige verachting, die hem van wetenschappelijk-economische zijde ten deel viel over zijn geliefhebber en zijn barmhartigheid-gedoe, heeft hij met zijn kring een *protest* en *pleidooi* doen hooren, die meer blijvende waarde hebben dan de argumenten zijner bestrijders. Het protest ging tegen alles dat den mensch als mensch het leven in de maatschappij onmogelijk maakte, tegen de verheerlijking van welvaart, vooruitgang en vrijheid, waar die gekocht werden ten koste van den mensch. Hun pleidooi was voor den mensch en zijn leven, en voor het Koninkrijk Gods. Een pleidooi voor de ware levenshoogte: Gods Koninkrijk en de mensch in dat Koninkrijk, op de plaats door God hem aangewezen. Een pleidooi dus ook voor de ware gemeenschap en samenwerking.

In dat protest en pleidooi ligt de grootste waarde van Maurices socialen arbeid. Wij hooren hiervan trouwens niet alleen bij Maurice; het Christelijk getuigenis ook van anderen, die zich met de maatschappelijke problemen inlieten, richtte zich daartegen.¹⁾

Ons bestek gedooft niet, dat wij langer over deze dingen uitweiden. Reeds had Maurice vóór het groote jaar 1848 eenig werk gedaan in den omtrek van Lincoln's Inn, de gebouwen der juristen. Zijn prediking en getuigenis en zijn arbeid trokken mannen tot hem als Kingsley, Thomas Hughes, Ludlow e. a., die niet altijd in alle beschouwingen met Maurice één,

¹⁾ Zie bv. het korte overzicht bij M. v. Nathusius, Die Mitarbeit der Kirche an der Lösung der sozialen Frage. 3e Ausg. S. 119—139. Ook bij Stöcker, Christlich-Sozial, vindt men hiervan zeer veel.

toch met hem samenwerkten. Zij gevoelden en erkenden ten slotte bijna altijd zijn leiderschap. En Maurice van zijn kant wilde van geen *partijvorming* weten. Een partij heeft altijd haar negatieve elementen en scheidt zich juist door die negatieve elementen af van andere. Het was hem niet om een partij, maar om de Chr.-Soc. beginselen, om de Maatschappij en om de Kerk te doen. En de „Kerk” is de zuiverste ontkenning en overwinning van de „partij”.

Bovendien maakte Maurice samenwerking met hen, die niet de volheid zijner Christelijke belijdenis deelden, hierdoor meer mogelijk, dat hij volstrekt niet van ieder een persoonlijke belijdenis vroeg. Als hij voor zich b.v. zag: samenwerking is de Christelijke leuze, en in Christus is de ware gemeenschap gegeven: dan was het hem voorloopig voldoende, dat men de samenwerking in de Maatschappij bevorderde en gevoel van gemeenschap toonde en gemeenschap zocht te bevorderen. Afgezien van iemands persoonlijke belijdenis zijn dit dan immers Christelijke elementen!

Tot een meer gedecideerd optreden en een meer besliste samenwerking kwam het evenwel eerst in het Chartisten-jaar '48. In zijn preeken over het „Onze Vader” volgde Maurice de gebeurtenissen van dat jaar op den voet. Maar meer dan dat.

Op den 10en April had de groote verregende Chartisten-meeting plaats. Maurice gevoelde, dat er meer noodig was dan een regen, die de bijeenkomst en het vuur voor 't oogenblik doofde. Hij wilde een woord uit den hemel brengen, dat het booze in deze dingen zou kunnen dooden en het goede sterken, en dat aan de nooden tegemoet kwam. Opgewonden komt Kingsley uit zijn pastorie te Eversley naar Londen, en vond daar Maurice met anderen samen. Maurice bespreekt, dat zij bijeenkomsten voor *gebed* en *studie* zullen hebben. De strijd is immers tegen de geestelijke boosheden voornamelijk! Maar onder Maurice's auspiciën schrijft Kingsley, nu gesterkt

door de vrienden, oproepingen aan het volk, die overal in de stad zullen aangeplakt worden. Er zijn menschen — zoo zegt hij daarin o.a. — meer dan gij denkt, die het goede voor u zoeken willen. Maar gij bedriegt u zelf: gij denkt, dat de Charter u vrij zal maken. Ja, als de *menschen*, die haar gebruiken vrij zijn. Maar niet, indien gij slaven zijt van uw eigen boosheden en van de wereld. „But there will be no true freedom without virtue, no true science without religion, no true industry without the fear of God and love to your fellow-citizens.” ¹⁾

Van nu af komt er actie. Doch deze bestaat voorloopig in het schrijven van vlugschriften „Politics for the People” sinds 6 Mei '48. De uitgave moest gestaakt worden wegens gebrek aan belangstelling of ook wegens een overvloed van verzet en wantrouwen, in Kerkelijke en arbeiderskringen. Doch Febr. '50 begon een nieuwe uitgave, de „Tracts on Christian Socialism;” deze maakten weer plaats voor: „The Christian Socialist, a journal of Association” 1850—51, waarvan Ludlow redacteur was, terwijl later Hughes dit blad voortzette onder den enkelen naam van „The journal of Association.” In deze veranderingen ligt tevens de koers, dien de beweging nam, aangegeven. Omstreeks '60 gaf Maurice met anderen bovendien uit de „Tracts for Priests and People,” waarin verschillende theologische, maatschappelijke en andere vraagstukken behandeld werden.

Maar hiernaast stond de practische arbeid in een beruchte achterbuurt Little Ormond Yard, waar Maurice een avondschool oprichtte. Bovendien werden sinds 29 April '48 geregelde avondbijeenkomsten gehouden, geleid door Maurice, waar hij, Kingsley en anderen spraken en in gedachtenwisseling traden met de vergadering, die grootendeels uit Chartisten en Socia-

¹⁾ Kingsley. Life. Vol. II pp. 105, 106 (Tauchnitz, 1881.)

listen bestond. Daar ging het dikwijls warm toe. Maar Maurice maakte er grooten indruk door den geest, die van hem uitging, en Kingsley wist te pakken door zijn stoutmoedige woorden.

Dadelijk in het eerste nummer van „Politics for the People” geeft Maurice weder een getuigenis van de beginselen, die wij reeds hebben uiteengezet. Hij wil bij „Volk” denken aan héél het volk, en bij „Politics” aan alles wat den mensch als een „Social being” betreft, dus ook kunst, wetenschap, godsdienst enz. Door *verkondiging* van die beginselen en *opvoeding* daarin wil Maurice in de eerste plaats werken. Zijn volgende artikels over „Vrijheid, gelijkheid, broederschap” doen zien, hoe hij de leuzen der revolutie tracht te kerstenen. Hij stelt niet de vrijheid, maar de broederschap voorop, en verkondigt, dat de menschen als menschen broeders zijn, niet door eenig partij- of richtingverband. Dat mensch-zijn is ook de bron der „gelijkheid”; deze gelijkheid is geen revolutionaire uitwendige nivellering, maar een *geestelijke* gelijkheid d.i. *eenheid*. En vrijheid is niet het individualistische alleenstaan of politieke vrijmaking: vrij is de mensch alleen als hij zijn plaats inneemt in de Gemeenschap door God hem aangewezen.

Van groot belang is nu ook, dat wij op het volgende letten, waarin wij iets van het essentiele dezer beweging en ook van haar grenzen zien. De grondwaling van Conservatisme en Reform lag bijna altijd hierin, dat beide elk op eigen wijze van de gedachte uitgaan, als ware eigendom enz. de grondslag der maatschappij. Voor Maurice staat het gansch anders: Menschelijke verhoudingen *moeten* niet alleen ten grondslag liggen, maar *liggen* feitelijk ten grondslag aan het geheel. Maurice ging er vroeger wel eens onder gebukt, dat zij de rechte oplossing voor de verhouding van *kapitaal en arbeid* niet konden geven. Later wijst hij op een der bijeenkomsten nadrukkelijk dit punt als onderwerp van bespreking af, omdat

hij overtuigd is, dat men over „mensen” spreken moet. „To set trade and commerce right, we must find some ground, not for them, but for those who are concerned in them, for men to stand upon.”¹⁾

Zoo zoekt Maurice steeds naar de „menschelijke”, de geestelijk-zedelijke factoren; hij gevoelt zijn kracht en roeping om juist in die sfeer een woord te spreken; en voor hem ligt hierin het leven, de grondslag van alle leven.

Zoo benadert hij ook de Chartisten-beweging.²⁾ Wij vinden bij hem niet voornamelijk een uiteenzetting, bespreking of weerlegging van de punten van de Charter. Hij doet iets anders; vooreerst betoogt hij met de zijnen, dat de politieke vrijmaking door de Chartisten gezocht, geen echte geestelijk-zedelijke of sociale vrijmaking is. Daarbij nog iets anders: Carlyle had over de Chartisten schrijvend, toornend tegen het Radicalisme zijner dagen, dat niet kon regeeren, gezegd: de Chartisten vragen goed *geregeerd* te worden. Maurice zag er iets anders in: de vraag om als *broeders* behandeld te worden. Nu, hij was overtuigd, dat het getuigenis van hem en de zijnen daaraan was tegemoet gekomen.

Geheel anders stond het met de *Socialisten*. Maurice had met het Socialisme kennis gemaakt vooral in den vorm van het Owenisme. Er was principieel verschil in opvatting tusschen hetgeen Owen en Maurice met de zijnen bedoelden. Owens doel was in de maatschappij een *nieuwe* maatschappij te vormen in zijn New-Harmony en Parallelogrammen. Maurice daarentegen verkondigde: er *is* een maatschappij *gegeven* in de kringen van gezin, volk en menscheid en wij hebben die maatschappij, de gegeven maatschappij, slechts te vormen naar het Goddelijk bestek daarvan. Nu juist om zijn nieuwe

¹⁾ Life. Vol. II pp. 113—116.

²⁾ De Chartisten eischten in de 6 punten van hun Charter *politieke* vrij- en gelijkmaking.

maatschappij tastte Owen iets van de fundamenten der ware maatschappij, gezin en huwelijk, aan.

Maurices tweede bezwaar was dit: Owen predikt de overheersing van de *omstandigheden* over den mensch. Als er iets was, waartegen Maurice altijd gepleit had, dan was het dit. Heel zijn getuigenis ging van het omgekeerde uit. Zoo kon Maurice in het Socialisme niet, zooals in het Chartisme, iets *positiefs* vinden, dat hij kon erkennen en waaraan hij kon trachten tegemoet te komen.

Maar — in '50 schrijft hij aan Ludlow: „Nu zie ik het duidelijk”; wat hij ziet is dit, dat zij hun streven moeten noemen „Christian-Socialism”. Zij moeten dit doen als een protest tegen „unsocial Christians” en „unchristian Socialists”. Als men hun toeroept: maar gij zijt verkapte socialisten, dan moeten zij zeggen: dat *zijn* wij ook, openlijk; wij noemen onszelf zoo. En als anderen hun zeggen: maar gij importeert onder revolutionaire namen toch hetzelfde, wat de priesters brachten, dan moeten zij kunnen antwoorden: wel, onze eigen naam zegt dat juist! ¹⁾

Vanwaar die verandering? Maurices oog was meer gericht geworden op het *positieve*, dat in het Socialisme ligt. Is de leuze van de anti-socialisten „Concurrentie”, die van het Socialisme is: „Samenwerking” „Coöperatie”. Nu, dat pleidooi voor solidariteit, voor gemeenschap, dat tegenover het individualisme van het Liberalisme in het Socialisme lag, was Maurice geheel sympathiek. Zoo had Maurice — geheel in zijn trant — het *positieve* van het Socialisme gezocht; en nu hij het gevonden had, had dat Socialisme hem iets te zeggen; maar ook omgekeerd: nu kon hij pleiten voor de ware gemeenschap, die niet in de eerste plaats kan liggen in een verandering der verhouding van kapitaal en arbeid, maar in de eenheid en

¹⁾ Life. Vol. II pp. 34, 35.

gemeenschap van menschen, die in Christus broeders zijn. De naam Christen-Socialist wekte groot verzet; Maurice en ook Kingsley hebben ook van Kerkelijke zijde ontzaglijk veel te lijden gehad. Op *dit* oogenblik is die verbinding weer een actueele kwestie geworden. Mengt men ook Maurice in dezen strijd, dan komt men teleurgesteld uit. Maurice bedoelde met dezen naam niet, dat hij als Christen pleitte voor eenig socialistisch systeem. Hij bedoelde niets anders dan dit, dat een Christen „samenwerking” moet erkennen als het ware levensbeginsel der menschheid, die immers in Christus een broederschap is.

Nu ging de beweging een nieuw stadium in. Op de avondvergaderingen was veel over coöperatie, nu niet in den algemeenen zin van „samenwerking”, maar in den engeren zin gesproken. Deze was evenwel van socialistischen huize, en Christen en on-Christen beschouwden haar dan ook als on-Christelijk. Doch Maurice en de zijnen begonnen er eenigszins anders over te denken. D. w. z. de vrienden meenden eerst, dat Maurice er niet veel voor gevoelde. Hij stond wel eens meer alléén; zoo kon hij ook niet zoo met hart en ziel opgaan in de „Sanitary reform”, in welke richting vooral Kingsley drong. Doch in dit geval der coöperatie hadden de vrienden Maurice misverstaan; en toen zij zonder hem hierover vergaderden, Dec. '49, trad hij tot hun vreugde onverwacht binnen, om met hen in de bespreking te deelen.

De drang om eenige uitkomst te kunnen geven was bovendien nog grooter geworden sinds de onthullingen van de Morning Chronicle. De bittere ellende, de lichamelijke, geestelijke en huislijke nooden van de menschen, die *huisarbeid* verrichtten voor de groote kleeding-magazijnen, door dit blad aan het licht gebracht, waren in één woord ontzettend. Kingsley schreef daarover in een vlugschrift: „Cheap clothes and Nasty” dat in zijn werk Alton Locke te vinden is.

Zonder bepaald te zeggen, dat coöperatie het eenig ware is, ¹⁾ zag Maurice er nu iets goeds in tegenover de nooden van het oogenblik. Hij heeft er toen warm voor gestreden, en zich veel moeite gegeven, om het beginsel der coöperatie bekend te maken en ingang te doen vinden. Ik onthoud er mij hier van om te spreken over het mislukken van vele coöperatieve lichamen, vooral de productieve; ook over de inrichting grootendeels door Maurice ontworpen. Maar hierop wil ik nog wijzen, dat Maurice de coöperatie vooral liefhad en zocht als een *uiting* en tevens *bevestiging* van en *opvoeding* tot de „broederschap”, de ware solidariteit. Hij zag ze ook als een voorziening tegen de nooden van het oogenblik; maar toch vooral in het teeken der „broederschap.” In dat opzicht ondervond Maurice ook zijn grootste teleurstellingen. Vooreerst kwam er ook in het midden der coöperatieve ondernemingen verschil. Zij waren dus niet in alle opzichten uiting en versterking van broederschap. Hartgrondig heeft Maurice er tegen gestreden, toen men een Central Board ging oprichten om geschillen te beslechten. Dat kon en mocht geen Central Board, dat moest het gevoel van broederschap doen, achtte Maurice. En toen nu verder de coöperatieve beweging steeds meer *zakelijk* werd en het Christelijk ideaal als doeleinde en grond op den achtergrond week, trok Maurice zich steeds meer terug. Er ligt iets weemoedigs in die vervreemding. Maar hoe kon het anders? Alles wat een stuk van het gewone leven wordt, verliest van het ideale, dat de ziener aanschouwd heeft. Voor iemand als Maurice, wiens adiel hierin lag, dat hij zoozeer in het geestelijke en absolute leefde, moest dit een der diepste teleurstellingen zijn.

Vergeeten wij daarnaast evenwel niet, dat het protest tegen de ellende van den huisarbeid, het steunen van de coöpera-

¹⁾ Life. Vol. II p. 32.

lieve beweging, die toch ook van zooveel beteekenis is, de wettelijke bescherming en regeling der coöperatie naar een ontwerp door Ludlow opgesteld, enkele van de tastbare resultaten zijn, die de arbeid dezer mannen gebracht heeft. En daarnaast, hooger en dieper dan dit, ligt nog zooveel meer goeds!

Almeer zich losmakend van de coöperatieve beweging werd Maurice nu op een anderen weg geleid, of eigenlijk op den alouden weg: de *opvoeding*. In '53 werd Maurice ontslagen als Hoogleraar aan King's College. Een warm adres geteekend door 953 werklieden, die zeiden wel uit naam van duizenden te spreken, huldigde hem nu. Daarin werd de wensch uitgesproken, dat Maurice nu voor hen een College zou oprichten. Inderdaad werd er Nov. '54 een geopend in Red Lion Square, later in Great Ormond Street, terwijl nu een ruim gebouw in Crowndale Road is verzezen. Maurices gedachtenis leeft er voort, niet minder die van Ruskin, een tijd lang een der leeraars.

Maurice hoopte er toe mede te werken, dat leeren en werken zoo in het leven meer verbonden werden. Een recht broederlijke omgang moet de broederschap bevorderen. Daar zou niet de meerdere tot den mindere, de geletterde tot den ongeletterde uitgaan als tot een minder wezen. Neen, zij moesten elkaar als broeders ontmoeten, en dan tezamen deelen in de universeel-menschelijke schatten van kennis en kunst. Dat zou in allen tezamen het waar menschelijke bevorderen, en in 't bijzonder zou de werkman er door tot bewustzijn komen, dat hij mensch is en geen ding, een vrije en geen slaaf. Maurice, de Theoloog, stond aan het hoofd. Hij gaf er o.a. Bijbellessen. En deze Bijbellessen beschouwde hij eigenlijk als normgevend voor het geheel. Niet alsof de Bijbel van tevoren zou aangeven tot welke resultaten de docenten in de verschillende vakken van het College moesten komen.

Maar terwijl de wetenschappen den kosmos naspeuren, geeft de Bijbel aan, welke plaats de mensch in den kosmos inneemt. Zoo is Theologie de kroon op alles. Zijn plaats aan het hoofd achtte hij nog hierdoor gerechtvaardigd, dat naar zijn Theologie de Openbaring Gods in Christus de groote kracht is voor de vernieuwing der maatschappij, en in 't bijzonder voor de verheffing van de arbeidersklasse. Bovendien: het College diende tot *opvoeding*, en hij geloofde naar den Bijbel in God als de Opvoeder der menschheid.

Met veel liefde noemde Maurice deze instelling „my College.”¹⁾ Met veel liefde heeft hij er gewerkt en veel goeds ondervonden. Toch bleven ook daar de moeilijkheden hem niet gespaard. Twee Fransche leeraars aan het College brachten daar op zeer heftige wijze beschouwingen, die geheel tegen Maurice's gedachten ingingen. Zij gevoelden geen gemeenschap met menschen als menschen, maar enkel met partijgenooten, in dit geval de Chartisten. Maurice vroeg niet naar iemands persoonlijke belijdenis; gaarne wilde hij samenwerken met hen, die het *offer* wilden brengen, om aan het College les te geven. Dat offer was op zichzelf al iets Christelijks en versterking van de ware gemeenschap. Wij willen niet ontkennen, ja wij willen er nog met nadruk op wijzen, dat er een diepe waarheid in deze gedachte ligt. En toch — voor de hand lag, dat er menschen zouden zijn bereid tot dit offer en die toch zeer ondukbare, on-Christelijke beschouwingen aan het College konden verkondigen. Zoo gebeurde het dan ook; en de namen dezer twee mannen moesten wel, hoeveel strijd het Maurice kostte, van het programma geschrapt worden.

Dit enkele feit is daarom van te meer beteekenis omdat het aantoonst het conflict, waarin Maurice's gedachten, in de practijk

¹⁾ Voor de verdere geschiedenis van het college verwijs ik o.a. naar het gedenkboek „The Working Men's College” in 1904 verschenen.

in een bepaalde instelling of vorm vastgelegd, wel komen moesten.

Toch toont de bloei van het Working Men's College, dat het in een behoefte voorzag, en mogen wij overtuigd zijn, dat het veel goeds uitgewerkt heeft. Maar — vanuit Maurice's ideaal bezien kan het wel niet anders of de gebrekkige vervulling daarvan laat zich telkens gevoelen.

Ook nu nog, tenminste nog kort geleden, werd er Bijbel-onderricht gegeven; maar of en wát er van Maurice's leidende gedachte als bezieling van het geheel te vinden is, valt moeilijk in één oogenblik te zeggen. Ik vrees daarvoor evenwel.

In 1871 trok Maurice zich van het College terug. Er werd een school voor jongens geopend in een nieuw gedeelte van het gebouw. In het programma van deze school was alle Theologisch onderwijs vermeden. Maurice zag geen kans op deze wijze mede te werken. In deze dagen woonde hij te Cambridge, en schreef nu vandaar uit, dat hij zijn werk aan het College wilde opgeven. Het was trouwens zijn laatste levensjaar, en reeds sinds '66, het jaar van zijn vertrek naar Cambridge, was zijn werkzaamheid aan het College minder geworden.

In datzelfde jaar '66 gaf hij een geschrift uit „The Workman and the Franchise”, waarin hij de kwestie van het stemrecht bespreekt. Hiermede kwam hij op politiek terrein. De vraag van de „Demokratie” werd nu vanzelf ook in dit werk weer besproken.

Zooals Maurice heel zijn leven door alle individualisme had bestreden, doet hij het ook hier. Nog meer: hij wil niet weten van de abstrakte rechten van den mensch, evenmin als hij zijn zedeleer kon bouwen op een of andere opvatting van 's menschen natuur. Hij wil ook niet *bezit* nemen als grondslag voor stemrecht. Maar evenmin wil hij stemrecht geven aan de „massa”, zoolang zij „massa” is. Hij wil „manhood-suffrage”. Hij zoekt naar *waarborgen*, dat die rechte „manhood” aanwe-

zig is. Hij vindt die in de Associatie, in de verschillende zedelijke lichamen, niet het minst in de opvoeding. In dat alles toch ligt, althans zooals Maurice deze dingen beschouwde, een sfeer waarin de mensch recht mensch wordt. Hij wordt daar opgevoed, om niet te zijn een alleenstaand „ik”, los van zijn naaste. Hij leert er zijn plaats in te nemen in de gemeenschapskringen, waarin God hem plaatste. En op die wijze komt nu ook zijn „ik” tot de rechte, zuivere ontplooiing. Zoo komen wij ook tot een rechte oplossing van den strijd tusschen individu en gemeenschap.

Zoo heeft Maurice getuigd en gewerkt. Er ligt iets weemoedigs in zijn persoon en optreden. Wij gevoelen zoo, dat hij komend uit het ideaal van Gods Koninkrijk, in het zeer betrekkelijke en gebrekkige dezer maatschappij nooit vrede kon hebben. Maar meer nog: hij is altijd weer teleurgesteld geworden in het werk, dat van hemzelf en zijn vrienden uitging. Geen wonder: ook dat werk, hoe hoog het ideaal was, werd verricht onder en door gebrekkige menschen en in een gebrekkige wereld. Maurice, die altijd alles geestelijk zag en beleefde, heeft dit telkens ondervonden en diep gevoeld.

Dat hij zoo telkens teleurgesteld werd, het kwam ook hiervan, dat hij te veel vooruitgreep naar den dag waarin Christus alles in allen zijn zal. De zondige wereld hier is geen wereld, waarin het Christelijk ideaal kan vervuld worden. Ik zeg niet, dat Maurice dit niet wist; maar hij heeft er te weinig mee gerekend. Hij heeft te veel de grenzen uitgewischt tusschen het heden en den dag zijner toekomst; en ook tusschen de „gemeente” en de „wereld.” Hij heeft zeker ook te weinig stilgestaan bij de in engeren zin economische zijde der problemen. Doch terwijl ik dit zeg, gevoel ik ook, dat juist Maurice bedoelde te verkondigen, dat de samenleving in diepste diepte op geestelijken-zedelijken, liever op Goddelijken

grondslag rust. Hij beziet en behandelt alle kwesties van uit dit gezichtspunt. Het is nu merkwaardig, dat twee mannen, zoo verschillend als Maurice, de profeet van het sociale, en Vinet, de profeet van het individueele in het Christendom, elkaar toch ook weer telkens ontmoeten. Dat moet wel hiervan komen, dat beiden het leven en de problemen geestelijk, enkel als Christenen, willen naderen. In beider getuigenis gevoelt men daarom telkens toch weer het verwante. Het doet ons er iets van vermoeden, dat de Christen niet als zoodanig per se „individualist” noch per se „socialist” (in Maurices zin) is. Hij is beide, en ook geen van beide, hij is anders dan beide. Zijn leven, en ook datgene wat hij te brengen heeft, ligt op een hooger niveau, in een geestelijke-zedelijke Goddelijke sfeer, waar alle namen een anderen klank krijgen, dan zij in 't gewone wereldsche verband hebben, en waar op alle problemen een hooger licht valt.

Doch niet meer hierover. Moge in de tastbare resultaten (*hoewel ook die er zijn*) niet de grootste roem der Chr. Soc. beweging in Engeland liggen, wij hebben veel aan haar te danken. Versterking van gemeenschapsgevoel, het tot elkaar brengen der standen, de verhooging van het geestelijk en zedelijk peil in hogere en lagere kringen, de versterking van het verantwoordelijkheidsgevoel en het beset van „bediening” en „rentmeesterschap,” het opwekken der Kerk om haar plaats in de Natie te verstaan, en het verkondigen aan de Natie, dat de Kerk tot haar iets te zeggen heeft — dit en meer andere dingen zijn elementen van de allergrootste beteekenis.

Maurice is ons een getuige van de geestelijke-zedelijke beginselen, die in de Maatschappij van fundamenteel belang zijn. Daardoor geeft hij m.i. op de meest juiste wijze aan, dat de Christelijke prediking, de Kerk en elk Christen ook Sociaal *zijn* en zich dus in den waren zin „Sociaal” moeten *gedragen*. Hij toont den Christenen, dat daar een roeping ligt, en ook

wddrin hoofdzakelijk der Christenen kracht en taak in deze dingen bestaat.

Maurice's grootste kracht blijft: *getuigenis* en *opvoeding*, die beide natuurlijk ook weer samenhangen. Maurice kon zich in het maar al te betrekkelijke van dit leven nooit geheel vinden, ook niet in het betrekkelijke, dat natuurlijk het werk der vrienden aankleefde. Hij leefde zoo sterk in het absolute, dat wat absoluut *is* en zijn *moet*; en ook in de *toekomst*, de volheid van den dag van Christus.

In getuigenis en opvoeding kon hij juist uitspreken met absoluutheid dat wat bij God *is* en naar Gods wil zijn *moet*; en hij werkte zoo tevens opbouwend, uit het gebrekkige heden naar de betere toekomst!

Literatuur. Onder Maurice's geschriften noem ik hier vooral: The Kingdom of Christ. (Ook goedkoop verschenen in Every man's Library.) Learning and Working. Social Morality. The Workmen and the Franchise. Zijn Biografie in 2 deelen.

Brentano. Die christlich-soziale Bewegung in England. Leipzig 1883. Helene von Dungern. Der Führer der christlich-sozialen Bewegung Englands von 1848—1866, F. D. Maurice, Göttingen, 1900. Prof. Quack. Maurice en de arbeiders, Gids no. 74.

Ik ben zoo vrij ook te verwijzen naar mijne dissertatie *F. D. Maurice, Zijn leven en werken*, waar men een uitvoeriger uiteenzetting vindt.

